

dit werk uitgroeien tot één van de meest populaire passie-meditaties in de Nederlanden.

Ook de bijdrage van Rijcklof Hofman speelt zich af in de late middeleeuwen. In 'Johan Cele (1343-1417) en de bloei van de Latijnse school te Zwolle' (p.187-200) bespreekt hij de onderwijsmethode van één van de bekendste leermeesters uit de kring van de Moderne Devotie. We lezen hier dat Cele op een gegeven moment liever had willen toetreden tot de franciscaner orde, maar dat Geert Grote hem hiervan heeft weten te weerhouden. Aldus bleef deze 'charismatische' magister behouden voor het onderwijs in Zwolle.

Mary Garrison richt zich vooral op de correspondentie van de Karolingische hoftheoloog Alcuinus. In haar filologische bijdrage 'Liaisons dangereuses. Hiërarchie, respect en amicitia aan het Karolingische hof' (p.13-30) analyseert zij de termen waarmee de briefschrijvers elkaar begroeten. Daaruit blijkt vaak een grote familiariteit en soms ook sensualiteit. De machtsverhoudingen waren echter bepalend voor de wijze van begroeting. Garrison concludeert uiteindelijk dat de aard en de diepte van een vriendschap onpeilbaar is op grond van de bronnen die ons ter beschikking staan. Dat is een conclusie die je op grond van de spannende titel 'Liaisons dangereuses' niet verwacht.

Vanuit de muziekwetenschap scheef Eddie Vetter 'Guido van Arezzo en het nieuwe leren' (p.103-115). Daarin maakt hij duidelijk hoe belangrijk het ook in de elfde eeuw nog was om de regionale verschillen in het zangonderwijs te uniformeren. De muziekpedagoog Guido heeft daar zijn hele leven voor gestreden, en werd pas lang na zijn dood erkend.

Mederedacteur Els Rose laat in haar originele bijdrage 'Doctores fidei. De apostelen als leermeesters van het geloof' (p.79-97) zien hoe in apocriefe geschriften uit de vroege middeleeuwen de beeldvorming rond enkele apostelen heeft plaatsgevonden. Belangrijkste bron is de collectie van Pseudo-Abdias, een verzameling over de deugden van de apostelen. In dit geschrift werden de povere gegevens uit het Nieuwe Testament aangevuld en verfraaid. Een mooi voorbeeld van een gefabuleerd verleden.

Als we de tien bijdragen als geheel overzien kunnen we concluderen dat Orbán tevreden terug kan blikken op zijn leermeesterschap in Utrecht.

Nico Lettinck
Hogeschool Windesheim

'Laten wij blij zijn! Laten wij optimistisch zijn! Nederland kan het weer!' Met die woorden verwees premier Balkenende in 2006 naar de Gouden Eeuw als toonbeeld van Nederlandse ondernemingszin. En inderdaad, wie Karel Davids vuistdikke studie over het technologisch leiderschap van Nederland tussen 1350 en 1800 leest, kan niet anders dan onder de indruk zijn van de vele honderden, vaak anonieme ondernemers die hun werkkraft en technisch vernuft gebruikten om de productiviteit van grond, arbeid en kapitaal te verhogen.

Davids' nieuwe boek biedt een overzicht van technologische veranderingen in alle belangrijke economische sectoren, inclusief publieke werken zoals waterbeheer en infrastructuur. Op basis van reisverslagen, overheidsbeleid, technische verhandelingen en een uitputtende literatuurstudie schetst Davids een helder beeld van de eeuwenlange in- en uitvoer van technische kennis. Uit zijn analyse blijkt dat de Republiek in de zeventiende eeuw de onbetwiste technologische leider van Europa was – de plek waar de

meest vooruitstrevende technieken gebruikt werden om de productiviteit van landbouw en visserij, nijverheid, scheepvaart en handel te vergroten. Daarbij hanteert Davids een aangenaam ruime definitie van het begrip technologie, zodat ook veranderingen in bedrijfsorganisatie en de verbetering van

de opleiding van de beroepsbevolking worden meegenomen. Daarmee treedt de auteur in de voetsporen van de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter (1883-1950), die innovatie eveneens zag als een veelomvattend proces waartoe behalve de introductie van nieuwe technologie ook het reorganiseren van de bedrijfsvoering en het aanboren van nieuwe markten en producten horen.

Het proces van technologische vernieuwing begon al in de late middeleeuwen met verbeteringen in het ontwerp van sluizen en poldermolens en met de introductie van nieuwe scheepstypen als de haringbuizen. De Gouden Eeuw was het hoogtij van productiviteitsverbetering, maar zelfs in de eerste helft van de achttiende eeuw vonden nog verbeteringen plaats in uiteenlopende sectoren als water-

NIEUWE TIJD

Vernuft en vindingrijkheid

Karel Davids, The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership: Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350-1800. Two Vols. (Brill Academic Publishers; Leiden 2008) Vol 1: 270 p., Vol 2: 634p., ill., tbl., €158,- ISBN 9789004168657

beheer, navigatie, voedselverwerking en de productie van allerlei consumptiegoederen. Geen wonder dus dat Davids in zijn boek vooral de geleidelijkheid van de technologische ontwikkeling benadrukt. Er waren weinig revolutionaire technische vondsten en heel veel kleine veranderingen die in de dagelijkse bedrijfspraktijk ontstonden. In de suikernijverheid bijvoorbeeld waren het op zichzelf weinig spectaculaire veranderingen in het brandstofgebruik en in het kookproces die de productiviteit in bescheiden mate vergrootten, terwijl de integratie van handel en productie leidde tot kostenbesparingen.

Davids geeft een zeer gedetailleerd overzicht van letterlijk honderden uitvindingen waardoor de lezer er bovenop zit als de Hollanders werken aan een betere bescherming van hun land tegen het wassende water of, door middel van zuigpompen, leerden om stadsbranden effectiever te bestrijden. Daarbij heeft de auteur veel oog voor de individuen die de nieuwe technieken introduceerden of gebruikten. Voorbeelden hiervan zijn de haringvisserij, bierbrouwers en textielwerkers die in de zestiende eeuw voortbouwden op technische vondsten uit omliggende landen en de Hollandse scheepsbouwers en molenmakers die in de zeventiende en achttiende eeuw veelgevraagd waren in Scandinavië, Frankrijk, de Britse Eilanden en het Duitse Rijk. Gelukkig kiest Davids een lange tijdshorizon, waardoor we eerst alle vernuft naar de Republiek zien stromen om vervolgens, na samenballing en uitbreiding van deze kennis gedurende de Gouden Eeuw, de Nederlandse vindingrijkheid zich weer zien verspreiden over de rest van Europa.

Kortom, dit is het nieuwe standaardwerk over de Nederlandse techniekgeschiedenis voor 1800. Bovendien is het een prachtige aanvulling op eerdere publicaties over de negentiende en twintigste eeuw: H.W. Lintsen ed., *Geschiedenis van de techniek in Nederland: de wording van een moderne samenleving 1800-1890*, 6 delen (Zutphen 1992-1995); en J.W. Schot ed., *Techniek in Nederland in de Twintigste Eeuw*, 7 delen (Zutphen 1998-2003). Alleen al

daarom mogen we hopen dat de uitgever snel besluit om dit véél te dure boek in paperback te publiceren, waarbij dan meteen ook de vele tientallen storende typefouten uit de tekst verwijderd kunnen worden.

Het belang van Davids' studie strekt echter veel verder dan onze vaderlandse geschiedenis. Het boek levert ook belangrijke bouwstenen voor een beter begrip van het ontstaan van de moderne industriële samenleving. Economisch historici zijn reeds lang doordrongen van het belang van technologische ontwikkeling voor de groeiprestaties van landen. Volgens Davids is de Republiek hier een goed voorbeeld van. Er was in de zeventiende eeuw geen land in Europa waar zoveel economische sectoren de vruchten plukten van de inventiviteit van de ondernemers en hun werknemers. Er bestond bovendien verrassend weinig weerstand tegen de introductie van nieuwe vindingen. Integendeel, er was sprake van een actief overheidsbeleid op lokaal en provinciaal niveau om uitvinders te belonen, onder andere door patenten of prijzen.

Maar waarom vond de Industriële Revolutie dan toch in Engeland plaats en niet in Nederland? Davids stelt vast dat het technologische leiderschap van de Republiek niet eeuwig duurde. De Hollanders liepen in de achttiende eeuw nog altijd voorop in nautische en hydraulische techniek, maar in de nijverheid en landbouw verloren ondernemers hun belangstelling voor technologische vernieuwing. Dat kwam volgens Davids niet door uitputting van het technologisch potentieel en slechts ten dele door afnemende economische kansen in deze sectoren. Belangrijk was vooral het ontbreken van formele training van technici – een gevolg van de corporatieve cultuur van de Republiek. Of Davids gelijk heeft, zal moeten blijken uit de vergelijkende techniekgeschiedenis van pre-industrieel Europa waartoe dit boek een prachtige aanzet biedt.

Oscar Gelderblom
Universiteit Utrecht

Veelverdieners trekken onwillekeurig de aandacht. En zij trekken nog meer aandacht als de indruk bestaat dat zij hun geld met immoreel gedrag verdienen hebben. Richard S. Fuld, de gewezen topman van Lehmann Brothers, verdiende tot voor kort een sordige veertig miljoen dollar per jaar. Hij kon echter niet voorkomen dat zijn bank failliet ging en daarmee de we-

NIEUWE TIJD

Het zelfbeeld van veelverdieners

Margaret C. Jacob en Catherine Secretan ed., The Self-Perception of Early Modern Capitalists (Palgrave Publishers; Basingstoke 2008) 288 p., ill., £45,- ISBN 9780230604476

reld een allesbeslissende zet richting de grootste economische crisis sinds de jaren dertig gaf. In eigen land houdt Dirk Scheringa de gemoederen bezig. Hij bekostigde zijn dure speeltjes (een voetbalclub, een schaats-team en een museum) door mensen overbodige financiële producten aan te smeren. Zijn dit nietsontziende kapitalisten? Dat oordeel kan iedereen voor zich vellen.